

ТОЛСТОЈЕВИ ДЕМОНИ И ГДЕ

ИХ НАЋИ

(Olivera Žižović. *Demoni ljubavi: Lav Tolstoj i dubinska psihologija*. Beograd: Fedon, 2024, 412 стр.)

Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Две се у мени побише силе,
мозак и срце, памет и сласт,
дуго су бојак страховит биле,
ко бесни олуј и стари храст;
Лаза Костић, „Santa Maria della Salute“, 57–60.

Када човек помисли да су Толстојеве речи, упућене Изабели Хапгуд, о писању као бесмисленој работи и прекомерном броју књига, актуелније неко икад, јер је о делима великих аутора попут Хомера или Толстоја већ све (!) речено и написано, појаве се у размаку од неколико година две књиге које приступају и Хомеру, тј. његовој *Илијади*,¹ и Толстоју на један иновативан начин – из угла дубинске психологије. И оне (те књиге) буду довољан аргумент против изнете Толстојеве тврдње.

Обе књиге настале су из пера Оливере Жижовић – ванредне професорке на Катедри за општу књижевност Филолошког факултета, а нит која повезује ове две опсежне студије извлачи се из текста Џорџа Стајнера *Толстој или Достојевски: ојлед њо сујрошностии*, коју цитира и ауторка у *Демонима љубави*, где се примећује да „иза књижевне технике *Илијаде* и Толстојеве технике стоји слично веровање у људско биће као средиште света и у трајну лепоту света природе“ (стр. 29). Међутим, ако у претходној књизи – *Ахилејеве сузе* – усмерење истраживача није било превасходно психолошко, већ у првом реду херменеутичко (оно се примарно заснивало на примени књижевнотеоријске методологије уз додатно посезање за инструментима дубинске психологије), у *Демонима љубави* се појединим књижевним јунацима (Ана Карењина, Константин Лєвин, Василиј Позднишев, Лиза), па и самом Лаву Толстоју приступа као личностима. Обиље материјала што га пружају Толстојева дела, али и биографија писца, дозвољавају истраживачу да у анализи јунака искорачи из оквира *књижевног дела* и

1 Olivera Žižović. *Ahilejeve suze: arhetipsko putovanje kroz Homerovu „Ilijadu“*. Beograd: Fedon, 2018.

чисто књижевних ликова, те да се у равни дубинске психологије та танка граница између књижевне фикције и стварног живота учини готово невидљивом.

Узимајући као основни материјал књижевно-уметничке текстове – *Ану Карењину*, *Кројцерову сонату* и *Исјовесџ*, затим Толстојеве дневничке белешке, критичке и полемичке текстове, ауторка књиге трага за *психолошком истином и дејалима* – неупитним и неприкосновеним, тачним и истинитим. А детаљи су расути свуда, они су у ономе што јунаци Толстојевих дела виде у сновима, у њиховим сећањима, размишљањима, надањима... другим речима, они су скривени у *несајледивом пољу несвесној*. Зато ауторка у овој студији примењује троструки дубинско-психолошки модел проучавања индивидуално несвесног (Сигмунд Фројд), колективно несвесног (Карл Густав Јунг) и фамилијарно несвесног (Леополд Сонди). То никако није једина тријада, јер књига, између осталог, показује да се све у животима јунака / људи дешава унутар специфичних троуглова.

Бавећи се романом *Ана Карењина* из угла дубинске психологије, ауторку ове опсежне студије интересују питања судбине и/или слободног избора, улога анимуса и аниме, суперега, јунговске Персоне, Сондијевих латентних рецесивних гена, наткомпензације и др. Психолошка прозорљивост романијера темељи се, како сматра Оливера Жижовић, на оку изврсног посматрача и дубинског психолога, које је Толстој имао у себи. Централне фигуре које се анализирају у поглављу „Охолост ума (*Ана Карењина*)“ јесу Ана (носилац смисла зла) и Љевин (носилац смисла добра), чији се односи са другима посматрају кроз специфичне троуглове са којима се ти односи на неком нивоу успостављају (в. стр. 67–72 за Ану и стр. 168–171 за Љевина). Поред тога, издвајају се и занимљиви парови тема и мотива у роману, који представљају својеврсне одразе паралелне сужејне конструкције, а неки од тих парова су и ови: добро – зло, живот – смрт, рађање – умирање, истина – лаж, споља – унутра, свесно – несвесно, светлост – тама итд. (в. стр. 183).

На овакав приступ књижевним делима наш читалац није навикао, па ће неретко и закључак анализе неког од јунака за њега бити шокантан. Тако из анализе односа Алексеја Карењина и Ане проистиче

Његов став према Ани најпре је био очински и саветодаван, а потом васпитан и законодаван. Он је третира као малолетну кћер, што је позиција коју је и сама Ана (дуго времена) прихватала. Притом, мушкарац у таквим ситуацијама, сходно устаљеном патријархалном обрасцу, није само очинска фигура већ преузима и неке мајчинске квалитете: он супрузи пружа сигурност, постаје њен заштитник и хранитељ. Све у свему, посредни је *родитељски* став и позиција, при чему иза таквих, на-

водно мајчинских квалитета, увек стоји мужевљева атрофирана женскост (стр. 82).

Начин на који Ана одлази у смрт – мучно и сурово, бацивши се под точкове воза, уместо да, рецимо, испије опијум који је поседовала, тумачи се као агресивни и сурови чин према себи али и према Вронском, кога на тај начин жели да казни (в. стр. 130). Ауто-деструктивност главне јунакиње, што је на концу одводи и у смрт, сагледава се кроз доминацију демонског анимуса који запоседа Ану а Толстојевим речником се назива „дух зла и преваре“; како би описала вербални сукоб Ане и Карењина, ауторка посеже за Јунговим термином *мачевање аниме и анимуса* (в. стр. 140).

Специфична *сѝрукѝура личносѝи* Позднишева, главног јунака приповести *Кројцорова сонѝа*, стожер је истраживања ауторке у наредном поглављу књиге – „Губитак душе (*Кројцорова сонѝа*)“. Као један од битних појмова за опис крајњих (или граничних) стања главног јунака биће уведен појам енантиодромија (в. стр. 202), док се у његовом односу са супругом Лизом говори о нарцисоидној страсти, која се темељи на личном уживању сваког од њих, тј. на егоизму, који, када је у питању Позднишев, условљава његову „тиранско-свадљиву преосетљивост“. У случају самог Позднишева, ауторка огољује механизме који доводе до пројекције сопствених унутрашњих садржаја на околину, а ти садржаји, изразито негативни, оријентисани су на физиолошко, материјално и спољашње, док се пак негативан однос Позднишева према Лизи тумачи као пројекција аниме, коју не успева да раздвоји од имага и архетипа мајке, па због тога „остаје заробљен, а његов емотивни живот, ерос и способност успостављања односа и блискости остају обојени односом са мајком“ (стр. 216). Сукоб, тј. „мачевање“ аниме и анимуса, детектован и у случају Ане Карењине, и овде се узима као основ конфликта и неслагања главних јунака. У сржи конфликта је, тврди ауторка, сукоб Позднишевљевих расположења, узнемирености и афеката (манифестација аниме), са једне стране, и мишљења, осуђивања и деструктивног критицизма Лизе (манифестација анимуса).

Оно, ипак, што је врло аутентично у овом делу студије, јесте нов, друкчији поглед на улогу и утицај Бетовенове композиције *Кројцорова сонѝа* на психологију Позднишева и убиство Лизе, као крајњи резултат унутрашње (душевне) „дисхармоније“. Ауторка даје врло детаљну анализу структуре Бетовенове композиције (в. стр. 229–231), где се нарочито наглашава специфична смена мушког и женског принципа у првом ставу и (дис)хармонија виолине и клавира, чиме се настоји описати унутрашња борба у самом Позднишеву, у којој, као што је наглашено, доминира анима, трујући јунака. Штавише, она га запоседа „попут злог духа“ и то „путем *фѝнѝазама*

и (негативне) *имајинације*“ (стр. 237). Као коначну „дијагнозу“, ауторка ће Позднешеу констатовати губитак душе!

Важност *Исјовесџи* за разумевање дела великог писца про-исходи отуд, сматра О. Жижовић, што управо ту Толстој трага за суштином свога бића, трудећи се, претходно, да сруши сопствену Персону, а то је, опет, условљено његовом егзистенцијалном кризом, тачније кризом његовог его-става, што је захтевало одбацавање Персоне и освешћивање Сопства.

Појмовни апарат и методологија дубинске психологије примењују се, у пуном замаху, у тумачењу Толстојевог сна (в. стр. 251–253) забележеног у *Исјовесџи*. Сан ће, сматра ауторка, играти важну улогу у пишевој потрази за животним смислом, поимајући га као *лиминално* стање. Како би протумачила овај сан, ауторка посеже за симболиком Обешеног, тј. велике аркане из тарота, те митолошким мотивима о скандинавском богу Одину и његовом саможртвовању на светом дрвету игдрасилу. Све то дозвољава ауторки да овај Толстојев сан одреди као *сан кризе*, који „садржи елементе иницијацијског сна који надраста конкретан тренутак и контекст, постајући, на изванстан начин, *сан-йарадија чийавој Толстојевог животоа*“ (стр. 255). Тај сан показује растрзаност писца између не-делања и одсуства жеље за животом, са једне стране, и смрти, са друге, што га је паралисало тако да је он „висио у нигдини, ни жив ни мртав“. И овде, још више него у поглављу посвећеном *Кројцеровој сонети*, О. Жижовић потенцира важност *енанџи-огромије* – одласка у крајност(и).

Четири последња поглавља – „Спокој као душевна подлост“ (стр. 296–315), „Тајна Толстојевог гроба“ (стр. 316–332), „Толстој као боготражитељ“ (стр. 333–358) и „Демони љубави“ (стр. 359–399) представљају опсежније есеје, органске допуне ранијих целина, у којима ауторка размишља о „проблемима“ којима су била посвећена претходна три (централна) поглавља књиге. У њима се контекстуализују сцене из Толстојевог живота: однос са ближњима, детињство, размишљања, душевне кризе итд., приказујући га као човека (и писца, дакако) екстрема, закључујући: „Једно му је, ипак, до краја живота било и остало страно: будистички *средњи џуџи* и кретање *између крајности*“ (стр. 315). Последње поменуто поглавље („Демони љубави“), које је и дало назив читавој књизи, представља преглед и анализу идеје љубави од Платонове *Гозбе до Ане Каренине*, и управо се ту расветљава дволикост или парадоксалност Ероса, тј. идеја телесне и платонске љубави, тако значајна за читав опус Лава Толстоја.

Тако се, као својеврсна формула за разумевање живота и дела Лава Николајевича Толстоја, дефинише зачарани троугао *Ерос – Логос – Танатос*, којима су они омеђени.

„Трагати, све време трагати...“ – биле су последње Толстојеве речи, изговорене у бунилу, три дана пред смрт. То пишчево завештање следи и књига *Демони љубави: Лав Толстој и дубинска психологија*, јер је њена главна интенција потрага. За чиме? За великим тајнама скривеним дубоко у јунацима Толстојевих ликова, али и у њему самом. Ова књига је дневник бележака са низа сеанси са Аном, Љевином, Василијем, Лизом, Лавом... који напуштају оквире књижевног дела и окове формалних дијалога, и отварају своју душу, освешћују оно чега ни сами нису били свесни. Зато је ова књига важна за нашу науку о књижевности, јер она, уз раније објављену студију *Ахилејеве сузе: архетипско путовање кроз Хомерову „Илијаду“*, утире пут једном новом приступу књижевном делу – приступу из угла дубинске психологије.